

दुष्काळना समये घासयाराना विकल्पो

पशु विज्ञान केन्द्र, लीमणेडा
आदिवासी संशोधन-व-तालीम केन्द्र
आणंद कृषि युनिवर्सिटी, देवगढ ज़ारीया - 376 370

આપણા રાજ્યમાં અવારનવાર દુષ્કાળ પડે છે. ઘાસચારાની તંગી ખૂબ જ રહે છે. તેથી અછત દરમ્યાન ઘાસચારાની અવેજીમાં પશુઓના નિભાવ માટે અન્ય સ્ત્રોત અને તેના ઉપયોગની માહિતી અત્રે આપેલ છે.

ફાફડાચોર :

થોર એ રણ પ્રદેશમાં ઉગતી વનસ્પતિ હોઈ, દુષ્કાળના સમયે પણ તે સહેલાઈથી ઉપલબ્ધ હોય છે. તેમાં ૩.૩% પ્રોટીન, ૩.૮% તૈલી પદાર્થો અને ૫૬.૧% જેટલા કાર્બોહિદ્રિત પદાર્થો હોય છે. આમ તે પશુઓને જરૂરી શક્તિ પુરી પાડવામાં મદદરૂપ થાય તેમ છે. થોર ખવડાવતા પહેલા તેના કાંટા બાળી નાખવા જરૂરી છે. અછતના સમયે ફાફડા ચોર રોજના ૮ થી ૧૦ કિ.ગ્રા. જેટલા અન્ય ચારા સાથે આપી શકાય.

કેતકી :

કેતકી ઓછા પાણીવાળા પ્રદેશમાં ઉગતી વનસ્પતિ હોય, અછત સમયે પણ તે ઉપલબ્ધ હોય છે. તેમાં ૪.૪% પ્રોટીન, ૩.૩% રેષાવાળા પદાર્થો અને ૪૮% જેટલા કાર્બોહિદ્રિત પદાર્થો હોય છે. અન્ય ચારા તેમજ દાણ સાથે કેતકી પશુઓને નિભાવવા માટે ખવડાવી શકાય.

પાનકૂટ્ટી :

પાનકૂટ્ટીએ સાધારણ રીતે પાણી ભરાઈ રહેતું હોય તેવી (જેમકે તળાવ, નહેર, કાંસ વગેરે) જગ્યાએ ઉગી નીકળે છે. તેમાં ૧૪ થી ૧૫% પ્રોટીન, ૨.૦% તૈલી પદાર્થો, ૨૫ થી ૨૮% રેસાવાળા પદાર્થો, ૪૦% જેટલા કાર્બોહિદ્રિત પદાર્થો હોય છે. તેમાં ૨% પાચ્ય પ્રોટીન અને ૬૪% કુલ પાચ્ય પોષક તત્ત્વો મળે છે. તેમાં કેલ્શિયમનું પ્રમાણ વધારે લગભગ ૧ થી ૧.૫% જેટલું હોય છે. આમ તે પ્રોટીન અને કેલ્શિયમનો સારો સ્ત્રોત છે. તેમાં ૮૦% જેટલું પાણી હોઈ અછતના સમયમાં જ્યારે પાણીની તંગી વર્તાતી હોય છે ત્યારે પશુઓની પાણીની જરૂરીયાત પણ સંતોષાય છે. પુષ્ક પશુઓને રોજની ૧૫ થી ૨૦ કિ.ગ્રા. જેટલી પાનકૂટ્ટી અને નાના વાછરડા તેમજ ઘેટાં બકરાંને રોજની ૪.૫ કિ.ગ્રા. જેટલી પાનકૂટ્ટી ખવડાવી શકાય. પાનકૂટ્ટી રેચક હોય વધારે ખવડાવવી હિતાવહ નથી. વળી તેની સાથે સૂકોચારો પણ

આપવો જોઈએ.

પેપરની પસ્તી :

કાગળમાં ૭૦% જેટલું સેલ્યુલોઝ (રિષાવાળા તત્ત્વો)નું પ્રમાણ હોઈ પશુઓની ભૂખ સંતોષવામાં તે મદદરૂપ થાય છે. દળેલી કાગળની પસ્તી (નાના ટૂકડા)માં ગોળ, મીઠું, યુરિયા, ક્ષારમિશ્રણ ઉમેરી તેના ચોસલા અથવા લાડુ બનાવી પશુઓના નિભાવ માટે જરૂરી આહાર બનાવી શકાય.

લાકડાનો વ્હેર :

અછતના સમયમાં કાંઈ જ ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યારે લાકડાના વ્હેરનો પણ પશુઓને અન્ય ખાણ દાણ સાથે ખવડાવવાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય. ૩૦% લાકડાનો વ્હેર અને ૭૦% અન્ય દાણ તેમજ ક્ષારમિશ્રણ સાથેનો સંપૂર્ણ આહાર બનાવી પશુઓને તે આપી શકાય, પરંતુ લાંબા સમય સુધી લાકડાનો વ્હેર ખવડાવવો હિતાવહ નથી.

વૃક્ષો તેમજ શાકભાજીના પાન અને વેલા :

મોટાભાગના વૃક્ષોના પાન પશુઓને ખવડાવી શકાય છે. આવા વૃક્ષો લીમડો, સમડી, આમલી, વડ, આંબો, મહુડો, બાવળ, જાંબુ, બોર, સુબાવળ વગેરે છે જેના પાન પૌષ્ટિક છે અને લીલાચારાની ગરજ સારે છે. વૃક્ષોના પાનમાં જરૂરી પોષકતત્ત્વો ઉપરાંત વિટામીન 'એ' કેરોટીન સ્વરૂપે હોય છે. તેમજ પ્રોટીન અને કેલ્શિયમ પણ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. આપણા દાહોદ જીલ્લાના જંગલ વિસ્તારના વૃક્ષો જેવા કે ભેટ, દાંડુસ, કોળઈ, સીરસ, વાંસ વગેરે છે જેના પાન પશુઓને ખવડાવી શકાય છે. તેમાં ૬ થી ૨૦% પ્રોટીન હોય છે જ્યારે કેલ્શિયમનું પ્રમાણ ૦.૫ થી ૨.૫% સુધી હોઈ શકે છે. પશુઓને વૃક્ષોના પાન ઉપરાંત સુબાબુલ, શેવરી, દશરથ, દિવેલાના પાન તેમજ શાકભાજીના (વેલા) પાન પણ ખવડાવી શકાય. દિવેલાના પાનમાં 'રીસીન' નામનું હાનિકારક તત્ત્વ રહેલું હોઈ તેને દૂર કરવા દિવેલાના પાનને ઢગલો કરી બીજા દિવસે ખવડાવવા જોઈએ. શાકભાજીના પાન તેમજ વેલા જેમ કે કોબીજ, ફલાવર, શક્કરીયા, બટાકા વગેરે પણ પશુઓને ખવડાવી શકાય. પરંતુ તેમા નજીકના સમયમાં જંતુનાશક દવાનો છંટકાવ ન કર્યો

હોય તે જોવું જરૂરી છે. કેળાનો પાક લીધા બાદ તેના છોડ (પાંદડા, થડ, ગાંઠ) વગેરેનો પશુ આહાર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે. તે જ રીતે પપૈયાના પાન તેમજ થડના નાના ટુકડા કરી પશુઓને ખવડાવી શકાય છે. આ ઉપરાંત ચીકોરીના પાન પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય પરંતુ તે રેચક હોવાથી પશુઓને ઝાડા થવાની શક્યતા રહેલી છે તેથી વધુ પ્રમાણમાં ન ખવડાવવા જોઈએ. શેરડીના વાવેતરવાળા વિસ્તારોમાં શેરડીની ચમરીનો પશુઆહાર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય. ઘણીવાર શેરડીનો જ પશુ આહાર તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેનાથી પશુઓની શક્તિ તેમજ પાણીની જરૂરીયાત સંતોષાય છે. પરંતુ શેરડીમાં 'ઓકઝલેટ' નામનું હાનિકારક તત્ત્વ રહેલું છે જે કેલ્શિયમની ઉણપ સર્જે તેથી ચમરીને લાંબો સમય એકલી ન ખવડાવતા કેલ્શિયમયુક્ત આહાર સાથે ખવડાવવી જોઈએ. શેરડીની ચમરીમાં ૦.૫% યુરિયા અને ૧.૫% મીઠું ઉમેરીને તેનું સાયલેજ બનાવી અછત સમયે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય.

અછતના સમયમાં પશુઓના નિભાવનો પ્રશ્ન વિકટ હોય આગળ ઉપર જે કોઈપણ આહારો જણાવેલ છે તેનો વિવેકપૂર્ણ ઉપયોગ કરી પશુઓને નિભાવી શકાય છે. આ બધા આહારોને મેળવી તેમાં ગોળની રસી ૧૦ થી ૧૫% સુધી ભેળવી સસ્તો પશુઆહાર બનાવી શકાય. દા.ત. ઝાડના પડેલા પાન અથવા પરાળ અથવા પેપરની પસ્તી વગેરે ૫૦%, દેશી/પરદેશી બાવળની શીંગો અથવા કુંવાડીયાના બીજ અથવા અન્ય કોઈ અપ્રચલિત આહાર ૨૫%, ગોળની રસી ૧૫%, કોઈપણ ખોળ ૬%, મીઠું ૧%, યુરિયા ૧%, અને ક્ષારમિશ્રણ ૨% આમ ૧૦૦ કિ.ગ્રા.નું મિશ્રણ બનાવીને સંપૂર્ણ આહાર બનાવી શકાય. જેમાંથી પશુઓના નિભાવ માટે જરૂરી પોષકતત્ત્વો મળી રહે છે. તેમાં વિટામીન એ નો પાવડર જરૂરી માત્રામાં ઉમેરવામાં આવે તો લીલાચારાની પણ જરૂર રહેતી નથી. આવા ઘરે બનાવેલ સંપૂર્ણ આહારનો ઉપયોગ અછતના સમયે ખૂબ જ આશીર્વાદરૂપ પુરવાર થાય તેમ છે.

: લેખકો :

ડૉ. સફી વહોરા અને ડૉ. જી. એન. થોરાત
પશુવિજ્ઞાન કેન્દ્ર, આ.કૃ.યુ., દેવગઢ બારીયા